

Müstəqilliyin ilk illərində vətən mövzusu Azərbaycan səhnəsində

Malahət Ağayeva
AMEA Memarlıq və İncəsənət İnstitutunun "Teatr, kino və televiziya"
şöbəsinin elmi işçisi, sənətşünaslıq üzrə fəlsəfə doktoru
E-mail: melahet-agayeva@mail.ru

1990-cı il yanvarın 19-dan 20-nə keçən gecə, onsuz da ictimai-siyasi böhran içində yaşayan respublikamızın paytaxtı Bakıda sovet imperializmi tərəfindən törədilən faciə bütün ölkəni sarsıtdı. Vətənin bu ağır günlərində xalqı ruh düşkünlüyündən xilas etmək, onun vətənpərvərlik ruhunu qaldırmaq üçün teatr əvəzsiz rol oynadı, sənət mədələrimizdə vətən mövzusunda bir sıra tamaşalar hazırlandı. Belə əsərlərdən biri də Bəxtiyar Vahabzadənin "Şahidlər" pyesi əsasında səhnələşdirilən tamaşa oldu. 20 Yanvar şəhidlərinin ildönümü ərəfində görkəmli şairimizin "Şahidlər" mənzum pyesi Azərbaycan Dövlət Gənc Tamaşaçılar Teatrında tamaşaya qoyuldu. İlk tamaşası 17 yanvar 1991-ci ildə göstərilən pyesin quruluşunu əməkdar incəsənət xadimi Ağakəşiyə Kazimov vermişdi. Faktiki materiallara istinad edən rejissor, KP MK plenumlarının, Ali Sovet sessiyalarının sənədlərinə, qərarlarına da diqqət ayırmış, siyasi teatrın prinsiplərinə uyğun, hər bir vətəndaşın mövqeyinə həssas yanaşmış, hadisələrin emosional inkişafına rəvac verməklə forma və məzmun bütövlüyünə nail ola bilmişdi. "Bakı" qəzetinin aprel nömrələrinin birində Ağakəşiyə Kazimov "Şahidlər" pyesinin tamaşası haqqında öz fikirlərini belə bölüşürdü: "Tamaşa ilk dəfə 1991-ci ilin yanvarında göstərildi. Şəhid ailələrinə xüsusi dəvətnamələr göndərmişdik. İlk tamaşa yadımdadır. Təsəvvür edin ki, səhnədə aktyorlar, zəldə tamaşaçılar ağlayırdı. Qan kimi qırmızı qəranfillərin fonunda qara geyimli insanların çıxışlarından adamın tükü ürəşirdi. Bütün təzyiqlərə baxmayaraq mən bu tamaşanı səhnəyə çıxara bildim. Onda Qorbaçov hakimiyyətdə idi. Bizim tamaşada isə ermənilər Qorbaçovun barmağına üzük taxırdılar. Tamaşanın məhz 1991-ci ilin yanvarında oynanılması üçün Həsən Həsənov, Polad Bülbüloğlu, Bəxtiyar Vahabzadə və bir çox nüfuzlu ziyalılarımız fədakarlıq göstərdilər...

"Şahidlər" şəxsən mənim üçün gec başa düşdüyüm səhvlərimin etirafıdır. Bu, xalqımızın düşmənlərinə qarşı yönələn nifrətimdir, eyni zamanda sənətimin intiqamıdır" (1).

Bu cür cətinliklərlə ərsəyə gələn "Şahidlər" tamaşası böyük uğurla keçdi. Bəstəkar Aydın Əzimovun faciənin ruhuna uyğun yazılmış musiqisi tamaşanın bədii yetkinliyinə, təsir və təlqin gücünə, kompozisiya bütövlüyünə xidmət edirdi. Rəssamlar Ramazan Bağirov və Azad Xəlilovun verdiyi tərtibat da çox uğurlu idi. Belə ki, tərtibatdakı müxtəlifçeşidli qəzetlər tamaşaçılara çox mətləblərdən xəbər ve-

rirdi. Tamaşada əsas rollarda Azərbaycanın xalq artistləri Firəngiz Şərifova (Qadın), Süleyman Ələsgarov (Kişi), Ruslar – Firdovsi Nəibov, Oğlanlar – Ədalət Məmmədov, Yasin Qarayev, Cəfər Əhmədov, Qızlar – Almaz Mustafayeva, Şəfaq Əliyeva, Kəmalə Əliyeva, Mehriban Abdullayeva, Rahib Əliyev, Ələsgər Qurbanəliyev, ermənilər – Elxan Qurbanov, Azər Mirzəyev, Rafiq Hüseynovun fərqli ifaları tamaşaçılara güclü təsir göstərmişdi. Onların hər biri canlandırıcıları obrazları ürək yanğısı ilə tamaşaçılara çatdırırdı.

Azərbaycanın suverenliyi, dövlət müstəqilliyimiz uğrunda mübarizədə qurban gəmiş şəhidlərə həsr olunmuş tamaşa nikbin notlarla başa çatdı. Amma tamaşanın sonunda heç kim əl çalmadı, hamı ayağa qalxıb yumruqlarını düyünləyərək, "Azadlıq!" hayqırdı, "Allah şəhidlərimizə rəhmət eləsin!" söylədi.

"Şahidlər"dən sonra Azərbaycan Dövlət Gənc Tamaşaçılar Teatrı Fikrət Sadiqın "Bir parça Vətən" pyesini hazırlamağa başladı. Müəllifin bu səhədə ilk təcrübəsi olan əsər qədim hun-türk imperatoru Metenin hakimiyyəti dövründən bəhs edir. İlk tamaşası 23 yanvar 1992-ci ildə göstərilən "Bir parça Vətən"ə də quruluşu əməkdar incəsənət xadimi Ağakəşiyə Kazimov vermişdi. Tarixi mövzulu pyeslər hazırlamaqda böyük təcrübəsi olan rejissor bu tamaşada da müəllif fikrini açmaq üçün gözəl aktyor ansamblından, rəssam Vaqif Mustafayevin mənalı tərtibatından və bəstəkar Polad Bülbüloğlunun gözəl musiqisindən məharətlə bəhrələndirərək əsərin ideyasını öz ürək yanğısına çevirmiş, maraqlı tamaşa ortaya qoymuşdu. Tamaşaya baxdıca bizi həyəcanlandıran, həm sevincimiz, həm kədərimiz olan, keçmiş və gələcək gözümüz önündən gəlib keçir. Və düşünürsən ki, ilahi, babalardan miras qalan torpaqları övladlar nə günə qoyublar, gah ona sığınublar, gah da arxa çeviriblər, qənim kəsiliblər. Fikrət Sadiq sanki bu əsərdə hamının adından Ana Vətəndən üzr istəyirdi.

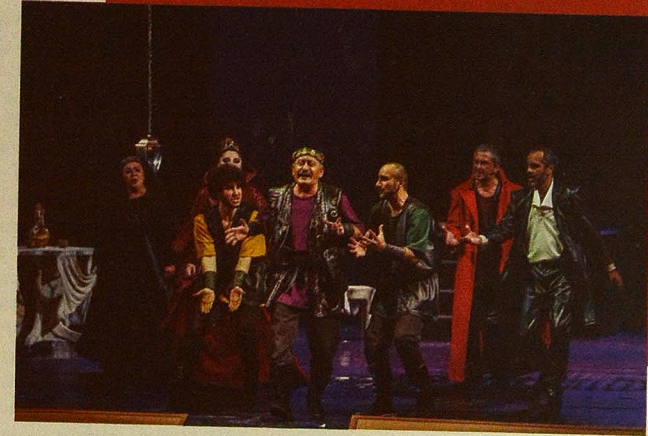
Əsərin baş qəhrəmanı olan Mete xan vətənin dünəni, bu günü, gələcəyi, xalqın ümid yeri, vuran ali, düşsən beynidir. Hiyəlgər düşməni Mete xandan polad qılıncını istəyir, o verir, sonra Göydəmir atını istəyir, atı da verir ki, əmin-amanlıq olsun. Düşməni sonda torpağı istədikdə Mete xan bir nəfər çəkərək: "Qılınc, at mənimdir, vermişəm, – deyir, – amma torpaq xalqındır, verə bilmərəm". Hər şeyin əldən getdiyini gören el-oba düşməndən hər şeyi - qılıncı da, atı da, torpağı da geri alır. Mete xan vətəninin arxasındır, dayağıdır.

Onun səhnəyə hər gəlişi, duruşu, alovlu çıxışı tamaşaçıda nikbinlik yaradır. Respublikanın əməkdar artisti Ədalət Məmmədov Mete xanı ağıllı, tədbirli, səbirli olmaqla bərabər, vətənpərvərlik, qorxmazlıq, dönməzlik, xalqa arxalanan bir sərkərdə kimi təqdim edib. Aktyorun ifasında daxili iztirablar çəkmə, lazım gələndə xalqı arxasınca apara bilən el ağsaqqalını görürsən.

Hun-türk qəbiləsinin şən-firavan günlərinin təsviri ilə başlayan tamaşada hun-ana obrazını xalq artisti Firəngiz Şərifova canlandırır. Obrazı bütün varlığı ilə oynayan aktrisa yığılıb qalmış dərdlərimizi elə ürək ağrısı ilə çatdırır ki, tamaşaçı onun təmsalında anamız Azərbaycanı görürdü. Respublikanın əməkdar artisti Məmmədəğa Dadaşov xalqı birliyə çağırən, məsləhətlər verən, gələcəyini həll etməyə çalışan Dədə Qorqud tövsiyələrini verən müdrik qoca rolunda idi. Kiçik xanın daxili aləmini əməkdar artist Yasin Qarayev böyük məharət və ustalıqla açırdı. Dövrü mətbuatda işiq üzünə gətirən bir məqalədə yazılmışdı: "Kiçik xan düşmənin qızına, gülməsinə aldanaraq onun qızıyla evlənir. Yasin Qarayev onun təmsalında xudbin, lovğa, qorxaq, satqın sifətləri özündə cəmləşdirən bir tipin obrazını yaratmışdır" (5).

Bundan başqa, tamaşada Niyazi Əhmədovun Qonşu xanı, Cəfər Nəmiqoğlunun Çaparı, Lətifə Əliyevanın Dibalğısı şəxslərinin nümayəndələridir. Hər üç aktyor ifa etdikləri obrazların hiyləgər məqsədlərini, fitnə-fəsad salaraq heç nəyə nail ola bilmədiklərini öz daxili plastikaları ilə açıb göstərirdi. Rahib Əliyev, Bəxtiyar Kərimov, Loğman Kərimov, Almaz Mustafayeva, Mehriban Abdullayeva, Ramiz Sərkərov kimi ifaçılar bu tamaşada bir neçə obrazı ustalıqla yadada bildilər. Onlar libaslarını dəyişərək gah dəcəl uşağ, gah torpağı torba-torba daşıyan düşməni, gah da vətəni namusla qoruyan əsgər olurdular.

6 mart 1991-ci ildə Azərbaycan Akademik Milli Dram Teatrında İlyas Əfəndiyevin "Tənha yəddə ağac" əsərinin tamaşası göstərildi. Tamaşa aktual problemlərdən, Azərbaycan xalqının bugünkü və gələcək taleyi ilə bilavasitə bağlı azadlıq, müstəqillik, bütövlük, vahidlik uğrunda mübarizədən bəhs edirdi. İki keçmiş məktəb yoldaşının, həmyerli və dostun taleyi fonunda şəxslənən hadisələr, psixoloji konflikt bu gündən qidalansa da, daha çox keçmiş və gələcəklə bağlıdır. Kərim bəy və Behbud bəy – bu müxtəlif tələli müdrik qocalar Azərbaycanın son yetmişlik faciəli, keşməkeşli tarixinin canlı salnamələridir. Biri məmləkətdə allahsız, peyğəmbərsiz, imansız, dinsiz, novruzsuz yaşayıb-yaradıb, digəri gənc yaşlarından vətəni tərk etmək məcburiyyətində qalıb, dini, imanı, allahı, peyğəmbəri, bahar bayramı ilə yaşayıb. Bas hansı xoşbəxt olub? Pyesin əsas məğzini bu suala axtarılan cavab təşkil edir. Azərbaycanın xalq artistləri Əlabbas Qədirov Kərim bəy, Rafiq Əzimov isə Behbud bəy obrazlarını canlandırır. Atasının tutularaq güllələnməsindən qorxaraq onunla birgə İstanbula gəlib çıxan, Tibb İnstitutunu bitirib həkim kimi çalışan Kərim bəy var-dövlət sahibi olaraq övladlarını da oxutdurur. Ə.Qədirov Kərim bəy obrazını ustalıqla yaradaraq da-

xili zənginliyini, torpaqçılığını, adət-ənənələrə bağlılığını, digər tərəfdən heç bir var-dövlətlə, cah-calalla silinməsi mümkün olmayan qəriblik iztirablarını ustalıqla üzə çıxarıb. Bu, vətəndən incik düşmüş yüzlərlə, minlərlə azərbaycanlının ümumiləşdirilmiş surətidir.

Vətən-qürbət xəttinin əks qütübündə duran Behbud bəydir. O, bir tarixçi olaraq Azərbaycan tarixini saxtalaşdırır. Yaxşı bilir ki, Qarabağ hakimi İbrahim xan bütün ailə üzvləri ilə birlikdə Ağa körpüsünün yanında istirahət etdiyi zaman gecə çar mayoru Lişçevski onları körpə uşaqlarıyla birgə qılınca döğrətdir. Buna görə də doktor Altayın "Behbud bəy, siz indəcə dediniz ki, İbrahim xan Azəri xanlıqlarının birliyini yaratmağa çalışan ağıllı dövlət xadimi idi. Bəs nə üçün Stalin dövrü ədəbiyyatında o, yüngül əxlaqlı cahil bir personaj kimi təqdim ediləndə siz tarixçilər səsini çıxarmadınız? Nədən ötrü bizim tariximizi saxtalaşdırıb, ortada "Türkmançay müqaviləsi" kimi mənfur bir sənəd olduğu halda, yazdınız ki, Azərbaycan xalqı çar müstəmləkəçiliyi ilə köüllü birləşib?" sualı qarşısında aşağıdakı sözlərlə canını qurtarmaq istəyirdi: "Doktor, təəccüb edirəm ki, insənlər Stalinin qurduğu cəhənnəm məşinini nə tez unudurlar?"

Lakin Behbud bəy müasir tarixçilərimizin bir çoxundan fərqli, özündə daxil qüvvə tapır, səhvlərini etiraf edir, öz-özünə mənəvi hökm oxuyur: "Son yetmiş ildə yazdığınız hamısı yalandır. Mənim kitablarım kimi özüm də məhv olmalıyam. Öldürün məni. Allah da məni bağışlamayacaq". Onsuz da zamanın amansız şapalağını çoxdan dadmış Behbud bəyin bu sözlərini Rafiq Əzimov sadəcə təkrarlamırdı, obrazın vicdanı əzab hissini yenidən yaşayır, mənəvi sarsıntılar keçirir, bir anlığa səhnəni tamaşaçıya unudurur, yalnız tarixçiləri deyil, bütün ziyalıları ibrat dərsi almağa çağırırdı.

Quruluşçu rejissor, əməkdar incəsənət xadimi Mərahim Fərzəlibəyov bu haqiqətləri tamaşaçıya qəbariçə çatdırmaq üçün sadə, lakin təsirli vasitələrdən daha çox istifadə etmiş, onları əsas ideyanın ağılmasına yönəltmişdi. Rejissorun ustalığı onda idi ki, faciələrin özünəməxsusluqlarını açma, tamaşaçını düşündürməyə, nəticələr çıxarmağa vadar edə bilirdi. Azərbaycanın xalq artistləri Nəcibə Məlikova (Xanbika), Sayavuş Aslan (Ağay Əşrəf), əməkdar artistlər Mikayıl Mirzəyev (Eyvaz), Fikrət Vəliyev (Rövşən bəy), Bəstə Cəfərova (Sürəyya), Firəngiz Mütəllibova (Gülnaz), Malahət Abba-

sova (Kəklük), İlham Əsgarov (Altay) və digər aktyorlar tamaşaçı marağını axıradək sönməyə qoymurdular. Bastəkar Cavanşir Quliyev müxtəlif talei insanların kövrək duyğu və düşüncələrini fərqli musiqi boyaları ilə, rəssam Rafis İsmayilovun milli zəminlə sıx bağlı tərtibatı tamaşanın ideyasını daha qabarıq çatdırırdı.

Tamaşadakı hadisələr İstanbulda baş versə də, pyesin baş qəhrəmanı Vətəndir – Qarabağdır. Personajlar, əsasən, Qarabağ övladlarıdır. "Tamaşada səhnədə tez-tez əzəmətlə səslənən Qarabağ – qəhrəmanların taleyi ilə bağlı məşəqqətləri, zülmələri, əzab-əziyyətləri, sevinc və kədərləri, eyni zamanda mağrurluq, böyüklərə, ulu keçmişə hörmət və ehtiram, əyilməzlik, namus, qeyrət, məhəbbət, nifrət kimi ümumbəşəri keyfiyyətləri özündə birləşdirirdi" (3).

Vətən torpaqlarının düşmən əlinə keçdiyi, yalanın, satqınlığın, xəyanətin baş alıb getdiyi bir vaxtda M.Davudova adına Mingəçevir Dram Teatrı Altay Məmmədovun "Erməni parlamentindən translyasiya" grotesk-komediyasını tamaşaçıların ixtiyarına verdi. 1992-ci ilin yanvar ayında tamaşaçılara təqdim olunan bu ikihissəli komediya iki parlament iclası göstərilirdi. Quruluşçu rejissor Füzuli Sərkərov uğursuz yenidənqurma dövrünün "parlament demokratiyası" formalarından məharətlə istifadə edərək son dərəcə təbii və inandırıcı bir tamaşa ortaya qoydu.

Pərdə açılan kimi səhnədə qurulan iclas zalında tribuna, parlamentin sədri, sağ – solunda müavinləri, deputatlar görsənirdi. Arxa planda Andranikin portreti nəzərə çarpırdı. Pərdə açılıb-bağlanarkən uzaqdan karvan zınqırovlarının səsi, boğuşan itlərin hürürməsi eşidilirdi. Tamaşaçı sanki televiziya ekranı qarşısında oturub parlament müzakirələrinin şahidi olurdu. Parlamentdə əsas müzakirə

mövzuları Kaliforniya ştatında ermənilərin muxtariyyət tələbi, Leninin heykəlinin şəhər meydanından götürülməsi, erməni ordusunun baş komandanının məlumatı, ona hərbi rütbə verilməsi və Qarabağ məsələsidir. Lakin söhbət nədən gedirsə-gətsin, fırlanıb Qarabağın üstünə gəlirdi. İynə vurulub yatırılan saqqallı erməni deputatı Zənciryan bir balaca aylan kimi qışqırır: "Nooldu Qarabağ? Gətirin Qarabağı bura". O daqiqə: "Ara, qoymayın, xalq oyandı", – deyər deputatlar əl-ayağa düşürdülər. Aldadılmış xalqın obrazını Təvəkkül Əhmədov canlandırır. Onun "hər şeyi eşidirəm, ancaq gözümü açə bilmirəm" şikayəti erməni xalqının siyasətəbzazların əlində iflic vəziyyətə düşməsinə obrazlı şəkildə tamaşaçıya çatdırırdı. Parlament üzvlərinin hamısı millətlərdir. Tamaşada iştirak edən aktyorlar – respublikanın əməkdar artistləri Nisə Rzayeva (Xurcunyan), Vaqif Məmmədov (Keşiş), aktyorlar Zülfü Məmmədov (Cincinyan), Vidadi Məmmədov (Məcnunyan) və Gəray Gərayev (Barxudaryan) millətçilik psixozunun ermənilərin iliyinə – qanına işlədiyini ustalıqla açırdılar. Bol-bol işlənilən "genosid" kəlməsi bir növ kütləvi psixozun əlamətini göstərirdi.

Tamaşa haqqında öz müsbət fikirlərini Əsraf Hacıyev "Xalq qəzeti"ndə belə ifadə edirdi: "Tamaşaya maraqla baxılır. Ən başlıcası – neçə ildən bəri erməni millətçilərinin yeknəsəq, zəhlətökən çığır-bağırından doymuş tamaşaçı hadisələrin iç üzünü görərək doyunca gülüb ürəyini boşaldır..." (4).

Azərbaycan teatrında tamaşaya qoyulan vətən mövzulu əsərlər teatrlarımıza yeni qəhrəmanlıq, mübarizə ruhu ilə nəfəs alan tamaşalar bəxş etmiş, xalqın vətənpərvərlik ruhunun yüksəlməsində böyük rol oynamış və insanları qələbəyə səsləmişdir. ♦

Ədəbiyyat:

1. Elbəyi. Sənətin imperiyadan intiqamı. "Bakı" qəzeti. 16 aprel 1991-ci il.
2. Əsraf Hacıyev. "Erməni parlamentindən translyasiya". "Xalq qəzeti". 4 fevral 1992-ci il.
3. Fəmil Mehdi. Qarabağ harayı, vətən xiffəti. "Ədəbiyyat qəzeti". 17 may 1991-ci il.
4. Nəzmiyyə Axundova. Xalqın faciəsi. "Mədəniyyət" qəzeti. 30 yanvar 1992-ci il.
5. Süleyman Əhmədli. Öncə Vətən. "Ədəbiyyat qəzeti". 7 fevral 1992-ci il.

Резюме

В статье говорится о решениях сценических проблем пьес Азербайджанского Государственного Театра Юного Зрителя Б. Вагабзаде "Шехиды" (17.01.1991), Ф.Садыга "Ключок Родины" (23.01.1992), Гянджинского Государственного Драматического Театра Н.Маммедли "Джавад хан" (29.04.1990), Азербайджанского Академического Национального Драматического Театра И.Эфендиева "Одиная ива", Мингечаурского Государственного Драматического Театра А.Мамедова "Трансляция с армянского парламента" (25.01.1992). Такие качества как патриотизм, героизм, воинственность выдвигаются на передний план, разбираются режиссёрская работа, композиторская музыка и художественная постановка.

Ключевые слова: патриотизм, героизм, драматург, режиссёр, актер.

Summary

In the scientific work has talked about the performances of "Martyr for faith" by B.Vahabzadeh (17.01.1991), "One piece of motherland" by F.Sadig (23.01.1992), in the Azerbaijan State Theatre of Youths, "Javad khan" by N.Mammadli (29.04.1990), in Ganja State Drama Theatre, "Lonely lyde tree" by I.Afandiyev (06.03.1991), in the Azerbaijan State Academic Drama Theatre, and "Translation from Armenian Parliament" by A.Mammadov (25.01.1992) in Mingachevir State Drama Theatre. In the performances given special attention to the patriotic, heroic, bellicosity characters, also analyzed the director's works, composer's songs and artistic design.

Key words: patriotism, heroism, playwright, producer, actor.